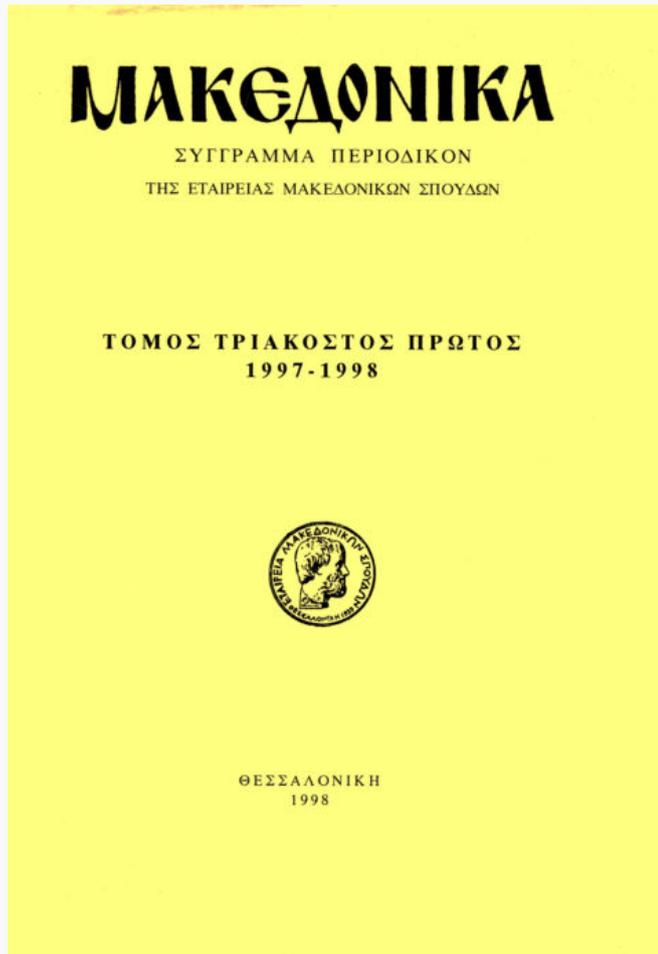

Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.147](https://doi.org/10.12681/makedonika.147)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1998). Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού. *Μακεδονικά*, 31(1), 437-442. <https://doi.org/10.12681/makedonika.147>

στολίδης, τόν ὁποῖο ὁ συγγρ. κακῶς παραπέμπει σέ *Μυρτίλο*, ἀντί τοῦ ὀρθοῦ Κοσμάς-Μυρτίλος Ἀποστολίδης. Ὁ κ. Χ.Β. θά μπορούσε, ἐπίσης, νά προβεί καί σέ συσχετισμούς τῶν σερραϊκῶν συντεχνιῶν μέ τίς ἑλληνικές ἐμπορικές κομπανίες τοῦ Sibiu καί τοῦ Brasov, τῶν ὁποίων, σημειωτόν, πολλά μέλη προέρχονταν ἀπό τίς Σέρρες καί τό Μελένιο. Ἐπί τοῦ προκειμένου ὑπάρχουν οἱ μελέτες τοῦ ὑπογραφομένου *L'Hellenisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α., καί τῆς κ. Δέσποινας-Εἰρήνης Τσοῦρα-Παπαστάθη, *Ἡ ἑλληνική ἐμπορική κομπανία τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Ὁργάνωση καί Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Ὅπως καί νά ἔχει, πάντως, ἡ μικρή, ἀλλ' οὐσιαστική στό περιεχόμενο τῆς, μελέτη τοῦ κ. Χ.Β. εἶναι εὐπρόσδεκτη ἀπό κάθε ἄποψη, γι' αὐτό καί ἀξίζουν θερμά συγχαρητήρια στόν συγγραφέα τῆς, στόν ἐκδότη τῆς κ. Β. Τζανακάρη καί στόν χορηγό τῆς ἐκδόσεως, δηλ. τό Ἐμπορικό καί Βιομηχανικό Ἐπιμελητήριο Σερρών.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Β. Δημητριάδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμῆς. Ἡ Ἑλληνική Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατά τή δεκαετία τοῦ 1830 μέ βάση ἓνα ὀθωμανικό κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ*, Ἡράκλειο, Πανεπιστημιακές ἐκδόσεις, 1997, σσ. 345.

Ὁ καθηγητής κ. Β. Δημητριάδης εἶναι γνωστός ἀπό πολλά χρόνια γιά τίς ἐρευνές του τίς ἀναφερόμενες στήν Θεσσαλονίκη, καί τήν Μακεδονία γενικότερα, κατά τήν Τουρκοκρατία: κλασικές παραμένουν οἱ μελέτες του *Ἡ Κεντρική καί Δυτική Μακεδονία κατά τόν Ἐβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973, καί *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983. Τό νέο βιβλίο του βασιζέται σέ τουρκικό κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν περίοδο 1831-1835 ἀποκείμενο στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας, καί τό ὁποῖο εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ πού στάλθηκε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στό κατάστιχο-ἀντίγραφο οἱ Τοῦρκοι ὑπάλληλοι τοῦ Ἱεροδικαστηρίου ἔγραφαν τίς τυχόν μεταβολές πού ἀφοροῦσαν στόν ἀπογραφόμενο χριστιανικό πληθυσμό τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πληθυσμιακῆς καί οικονομικῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς συνέπεια τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ 1821-1822. Ὁ συγγρ. χωρίζει τό βιβλίο του σέ δύο μέρη: τό πρῶτο μέρος περιλαμβάνει δώδεκα κεφάλαια: Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1831 (α), Οἱ διαταγές γιά τήν ἀπογραφή τῆς Θεσσαλονίκης (β), Τό Κατάστιχο (γ), Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τό 1835 (δ), Φορολογούμενοι καί μή φορολογούμενοι (ε), Οἱ ἐπαγγελματικές ἀσχολίες τῶν Ἑλλήνων (στ), Ἡ κοινοτική διοίκηση (ζ), Ἡ σύνθεση τῆς οἰκογένειας (η), Γεννητικότητα καί θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων (θ), Οἱ ξενιτεμένοι (ι), Οἱ ξένοι (ια), Τά ὀνόματα τῶν κατοίκων καί ἡ ἐθνολογική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ (ιβ) καί ὁ Ἐπίλογος. Στό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. ἐκδίδει τά κείμενα τῶν διαταγῶν, τά ἔγγραφα τῶν διαταγῶν σέ μετάφραση, τό Κατάστιχο· στό τέλος παραθέτει τή βιβλιογραφία, τό Εὐρετήριο καί Παράρτημα Εἰκόνων.

Στό πρῶτο κεφ. ὁ συγγρ. δίδει τούς ἄξονες στός ὁποίους κινήθηκε ἡ πρώτη ἀπογραφή τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τήν ὑπόψη περίοδο· ἦταν τό 1831, ὅταν ἡ Ὑψηλή Πύλη ἐπιχείρησε τήν πρώτη ἀπογραφή (πού ἀπασχολεῖ τόν συγγρ.), προκειμένου νά ἐκσυγχρονίσει τό διοικητικό τῆς σύστημα. Τά ἀπογραφικά δελτία, κατά τήν τρέχουσα γραφειοκρατική ὀρολογία, πού ἀπόκνεται

στο Βαšbakanlik Αρζίνι, άνέρχονται στά 21.000 καί δέν έχουν μελετηθει άκόμη, πλήν ένός. Στή συνέχεια ό συγγρ. άσχολείται μέ τό περιεχόμενο τών διαταγών τών έντων 1830, 1831, 1833 γιά τήν άπογραφή τής Θεσσαλονίκης, αλλά, ταυτοχρόνως, προχωρεί sé έπισημάνσεις γιά τών χαρακτήρα τής φορολογίας χριστιανών καί μουσουλμάνων (ένισότητες, άπαλλαγές όρισμένων κατηγοριών, καταγραφική μετακινουμένον, τρόπος καταγραφής μουσουλμάνων καί χριστιανών, κατά έξάμηνο άποστολή καταστίχων, συμβολή προκρίτων στην άπογραφή). Ό συγγρ. σημειώνει, επίσης, ότι ή άπογραφή πρέπει νά διενεργήθηκε μεταξύ Νοεμβρίου 1830 καί Μαρτίου 1833, αλλά καί ότι μέ νεώτερη διαταγή έπληθαν όρισμένες διορθώσεις στá κατάστιχα έξαιτίας τών λαθών πού έπεσημάνθηκαν, άφου οι άριθμοί όθωμανοί υπάλληλοι τής Θεσσαλονίκης φαίνεται ότι δέν έκαμαν καλά τή δουλειά τους. Αυτό είχε ως άποτέλεσμα τήν άνάγκη γιά νέες συμπληρωματικές πληροφορίες καί, κατ' άκολουθίαν, τήν συνέχισή τής άπογραφής ως τά μέσα τού 1835. Στο τρίτο κεφ. ό συγγρ. περιγράφει τό κατάστιχο, «τό Έροδικαστικό κατάστιχο τού έλληνικού πληθυσμού μέσα στην πόλη», πού χρονολογείται στις 3 Ίανουαρίου 1835· τό κατάστιχο αυτό είναι καί τό μόνο σωζόμενο, άφου τά αντίστοιχα άπογραφικά τού έβραϊκού καί τουρκικού πληθυσμού τής πόλης φαίνεται νά έχουν χαθεί.

Ή καταγραφή τών κατοίκων τής Θεσσαλονίκης γίνεται κατά συνοικίες, δηλ.: Άγίου Άθανασίου, Μονής Μεγάλης Παναγίας (σήμερα Νέας Παναγίας), Άγίου Κωνσταντίνου, Άγίου Ύπατίου (σήμερα Παναγίας Δεξιᾶς), Άγίου Νικολάου, Άλμυράς Βρύσης (σήμερα Ύπαταντής), Παναγούδας, Μητροπολιτή (σήμερα Μητροπόλεως), Καμένου Μοναστηριού (σήμερα Άγίου Μηνᾶ), Μονής Κοριτσιών (σήμερα Άγίας Θεοδώρας), Μονής Λαγού (σήμερα Λαοδηγητριάς) καί Μονής Τσαούση (Μ. Βλατάδων). Ή καταγραφή άκολούθησε τήν έξηξ μέθοδο: ένω στην καταγραφή τών Τουρκων γίνεται καταγραφή μόνιμων κατοίκων χωριστά άπό τούς ξένους έννοικιαστές, περαστικούς, μη καταγραφή γυναικών, όρφανών, άνηλικών, άναπήρων, ύψηλων άξιωματούχων, στην καταγραφή τού χριστιανικού έλληνικού πληθυσμού, αντίθετα, άπογράφονται παιδιά, όρφανά, άνάπηροι, γέροντες, βρέφη, έξαιρουμένων καί έδώ, μόνον τών ύψηλων άξιωματούχων. Ό συγγρ. παρατηρεί όρισμένα λάθη ως προς τόν συνολικό άριθμό τών άπογραφομένων. Ένδιαφέρον είναι νά λεχθει ότι στο κατάστιχο αναγράφονται τό έπάγγελμα, τό όνομα, τό πατρώνυμο τού άπογραφομένου χωρίς άναφορά επιθέτου. Σημειώνονται, πάντως, ως χαρακτηριστικό τό μουσάινη ή τά γένεια του· τά παιδιά καταγράφονται έπειτα άπό τόν πατέρα τους. Έπισημαίνεται, άκόμη, ή πατριαρχική δομή τής χριστιανικής ελληνικής οικογένειας, πού ήταν πολύ ζωντανή στην Θεσσαλονίκη καί ή άσκηση τού ίδιου επαγγέλματος πού τά μέλη της άσκούσαν τίς περισσότερες φορές. Πάνω άπό τά όνόματα τών άπογραφομένων οι όθωμανοί υπάλληλοι σημειώναν τήν καταγωγή τους, τόν λόγο γιά τόν όποιο έχουν φύγει άπό τόπο τους, καθώς καί τούς λόγους γιά τούς όποιους δέν πληρώνουν φόρο.

Στό τέταρτο κεφάλαιο ό συγγρ. προσπαθει νά άνασυνθέσει τόν άριθμό τών μελών τής Έλληνικής Κοινότητας τό 1835, ό όποιος σύμφωνα μέ τούς ύπολογισμούς του άνέρχεται στá 6.880. Ό συγγρ. στηρίζεται στόν τεκμηριωμένο άπό τήν άπογραφή άριθμό τών άρρένων, πού ήταν 2.410, στην άποψη «ότι ό συνολικός άριθμός τού πληθυσμού ένός τόπου κατά τήν προβιομηχανική εποχή ήταν ίσος περίπου μέ τόν τριπλάσιο άριθμό τών άρρένων άπό τήν ηλικία τών 12 μέ 13 έντων καί πάνω». Μέ βάση τούς τουρκικές πηγές ό συγγρ. ύπολογίζει τό σύνολο τών άρρένων κατοίκων τής Θεσσαλονίκης στους 12.720, άπό τούς όποιους οι 2.759 ήταν Χριστιανοί καί οι 5.667 Έβραίοι. Συνολικός πληθυσμός, άνδρες, γυναίκες καί παιδιά τό 1831: 25.500 άτομα.

Ἡ συγγρ., ἀφοῦ μνημονεύσει συντόμως τοὺς λόγους τῆς πληθυσμιακῆς καὶ οικονομικῆς παρακάμῆς τῆς πόλης, ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων χριστιανῶν κατοίκων κατὰ συνοικία: πρώτη ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 710 καὶ τελευταία ἡ Λαοδηγήτρια μὲ 93.

Στὸ πέμπτο κεφ. ἐξετάζονται οἱ φορολογούμενοι καὶ μὴ φορολογούμενοι. Οἱ φορολογούμενοι κατατάσσονται, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ νομοθεσία, σὲ τρεῖς κατηγορίες: τοὺς πλοσίους, τοὺς εὐπόρους καὶ τοὺς πτωχοὺς. Σύμφωνα μὲ τὰ τουρκικὰ κατὰστιχα πλοῦσοι ἦσαν τὸ 6,93% τοῦ πληθυσμοῦ, εὐποροὶ τὸ 34,91% καὶ πτωχοὶ τὸ 17,89%. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ποσοστὰ φορολογίας, ἦσαν, γενικά, πολὺ φτωχοί, ἐγγίζοντας σχεδὸν τὴν οικονομικὴ ἐξαθλίωση. Οἱ περισσότεροι πλοῦσοι τῆς πόλης κατοικοῦσαν στὴν συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀκολουθοῦσαν αὐτοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς Μεγάλης Παναγίας κ.λπ. Ὑψηλὰ ποσοστὰ εὐπόρων εἶχαν οἱ συνοικίες τοῦ Μητροπολίτη, τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου, τῆς Μ. Μεγάλης Παναγίας, ἐνῶ οἱ πῖο φτωχοὶ ἦσαν αὐτές τῆς Μονῆς Λαγού καὶ Μονῆς Τσαούση. Στους μὴ φορολογούμενους ἀνήκαν οἱ ζητιάνοι καὶ οἱ ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, οἱ μπερατλῆδες (προστατευόμενοι), οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, οἱ πυροσβέστες καὶ οἱ ὑπηρετές τῶν Τούρκων. Οἱ χριστιανοὶ ζητιάνοι καὶ ἀνίκανοι ἦσαν 122 (τὸ 3,37% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος), οἱ μπερατλῆδες ἦσαν μόνον ἑπτὰ, οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, πολλῆς κυρίως τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, ἦσαν δέκα τρεῖς, οἱ πυροσβέστες δέκα τέσσερις, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνον τρεῖς εἶχαν ὡς μοναδικὴ ἀπασχόληση τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα, οἱ ὑπηρετές Τούρκων ἀξιωματοῦχων ἦσαν δώδεκα.

Στὸ κατὰστιχο τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ἐλέχθη, ἀναγράφονταν καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης: μὲ αὐτὰ ἀσχολεῖται ὁ συγγρ., στὸ ἕκτο κεφ. Ἐτοι πληροφοροῦμαστε ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ δηλώθηκαν ἦσαν 130. Τὸ κεφ. αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτενῆ, ἀφοῦ ὁ συγγρ. προβαίνει σὲ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπαγγελμάτων καταρτίζοντας σειρὰ πινάκων ὅπως: ἐπαγγελματίες εἰδῶν ἔνδυσης, ἐπαγγελματίες δερμάτων εἰδῶν, ἐπαγγελματίες τροφίμων καὶ ποτῶν, ἐπαγγελματίες οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐπαγγελματίες ἐπεξεργασίας ξύλου, ἐπαγγελματίες μεταλλικῶν εἰδῶν, ἐπαγγελματίες μεταφορῶν, ἐπαγγελματίες ὑπηρεσιῶν, ἐμπορευόμενοι κ.λπ. Ὁ συγγρ. συντάσσει, ἐπίσης, πίνακες μισθῶν, μεροκαματιάρηδων, τῶν κυριότερων ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία, ντόπιων καὶ ξένων ἀνεξαρτήτων ἐπαγγελματιῶν κατὰ φορολογικὴς κατηγορίας, ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία κ.λπ. Ἐδῶ ὁ συγγρ. ἐξετάζει τὰ ἐπαγγέλματα τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τίς συνοικίες ὅπου ἦσαν συνήθως ἐγκαταστημένοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα, προβαίνει σὲ ἐπισημάνσεις, ὅπως, λόγου χάρις ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σαράφη (ἀργυραμοιβῶν) τὸ ἀσκοῦσαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν οἱ Ἑβραῖοι, ὅτι δὲν συνάντησε χριστιανούς κουρεῖς, παπλωματάδες, ξυλεμπόρους, γαιουρτσῆδες, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἑβραίους ἐπαγγελματίες καὶ ἀντιστρόφως. Γίνεται, ἐπίσης, λόγος γιὰ τίς μικρὲς βιοτεχνίες τίς ὁποῖες εἶχαν ἰδρύσει Ἕλληνες ποὺ ἀπασχολοῦσαν συνήθως ἕναν ὡς τρεῖς τεχνίτες καὶ μόνον σὲ μία περίπτωση ἑννέα. Ἡ φυγὴ τῶν ἀμπατζῆδων σὲ ἄλλα κέντρα ἦταν καὶ ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴν μὴ ἀνάπτυξη ἀστικῆς τάξης στηριγμένης στὶς συντεχνίες στὴν Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία τάξη, ὅμως, στηρίχθηκε στὸς ἐμπόρους τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονες τῆς πεδιάδας τῆς Θεσσαλονίκης. Τέλος, ὁ συγγρ. παραθέτει λεξιλόγιο ἐπαγγελμάτων στὴν τουρκικὴ μὲ τίς ἀναγκαῖες ἐπεξηγήσεις. Στὸ

κεφάλαιο αυτό εκτιμά τά επαγγέλματα κατά ποσοστά κατοίκων, ποσοστά ευπόρων και πτωχών, μελετά τήν φύση τών επαγγελμάτων, τά καταστήματα και τά εργαστήρια, τόν αναλογούντα φόρο, τούς εντόπιους και ξένους μαγαζάτορες, τά επαγγέλματα τών εντοπίων και τών ξένων.

Στό έβδομο κεφ. ο συγγρ. ασχολείται μέ τήν κοινοτική διοίκηση, τούς μουχτά-ρηδες και κεχαγιάδες, δύο κατά κανόνα, σέ κάθε συνοικία· ο συνολικός αριθμός τους ανερχόταν στους είκοσι, και αυτό επειδή όρισμένες συνοικίες είχαν ένα μόνο μουχτάρη. Ο συγγρ. αναζητεί έδω και τήν οικονομική κατάσταση τών προυχόντων, πού δέν προέρχονταν κατ' ανάγκην από τούς πλουσίους· ή έκλογή τους από όλα τά κοινωνικά στρώματα γινόταν μέ κριτήριο τήν ικανότητα του καθενός νά εκπροσωπή τήν κοινότητα μέ τόν καλύτερο τρόπο.

Στό όγδοο κεφ. ο συγγρ. μάς πληροφορεί ότι τό σύνολο τών σπιτικών τής Θεσσαλονίκης κατά τήν ύπόψη περίοδο ανερχόταν στά 1959, ενώ ο χριστιανικός πληθυσμός ανερχόταν στα 6.890 άτομα. Πολύ χρήσιμος είναι ο πίνακας μέ τόν αριθμό οικογενειών κατά συνοικία, όπου κυριαρχεί ή συνοικία του Καμένου Μοναστηριού ("Άγιος Μηνάς) μέ 228 οικογένειες, ακολουθεί αυτή του 'Αγίου 'Αθανασίου μέ 175, τής Παναγούδας μέ 167 κ.λπ.

Τό ένατο κεφ. αναφέρεται στην γεννητικότητα και θνησιμότητα τών 'Ελλήνων κατοίκων: «τά παιδιά μέχρι 19 ετών αποτελούσαν τό 39,93% του συνολικού άνδρικού χριστιανικού πληθυσμού, από 16 έως 60 ετών τό 56,78% και πάνω από 60 ετών τό 3,29%». Σημαντική είναι και ή διαπίστωση του συγγρ. για τήν αύξηση τών γεννήσεων τήν περίοδο 1829-1834, όποτε είχαν γεννηθεί 636 άγόρια· πρόκειται σαφώς για τήν περίοδο σχετικής ήρεμίας μετά τά τραγικά γεγονότα του 1821-1822. Όσο για τήν θνησιμότητα τών 'Ελλήνων κατοίκων ο συγγρ. υποστηρίζει ότι όφειλόταν κυρίως στις παιδικές ασθένειες, στις επιδημίες πανούκλας και χολέρας, στους πολέμους, στην πείνα.

Στό δέκατο κεφ. ο συγγρ. κάνει λόγο για τούς ξενιτεμένους Θεσσαλονικείς πού προτιμούσαν τήν Σμύρνη (56 άτομα) και άλλα μέρη τής Μικράς 'Ασίας (29 άτομα), τό "Άγιον Όρος, τήν 'Αλεξάνδρεια κ.λπ.: οι περισσότεροι από τούς ξενιτεμένους ήσαν άμπατζήδες.

'Αλλά και οι ξένοι πού είχαν εγκατασταθεί στην Θεσσαλονίκη άπασχολούν τόν συγγρ. στο ένδέκατο κεφ., όπου εξετάζονται οι τόποι καταγωγής τους, οι αίτιες αποδημίας τους, τά επαγγέλματά τους, οι συνοικίες εγκατάστασης, οι σχέσεις μέ τούς εντόπιους. 'Η συρροή πολλών ξένων στην Θεσσαλονίκη άποκαλύπτει τήν έλξη πού και τότε, λίγο μετά τά γεγονότα του 1821, άσκούσε ή πόλη στους κατοίκους τής μακεδονικής ένδοχώρας. Δύο πίνακες, πού κατήρτισε ο συγγρ., αναδεικνύουν σαφώς τήν ποικιλία προέλευσης τών ξένων κατοίκων τής Θεσσαλονίκης, τήν κατανομή τών ξένων κατά συνοικία, τήν καταγωγή τους ("Ήπειρος, περιοχή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλία, 'Ανατ. Μακεδονία, Δυτ. Μακεδονία, Κεντρ. Μακεδονία, Μοριάς, Στερεά 'Ελλάδα, Χαλκιδική κ.λπ.).

Στό δωδέκατο κεφ. γίνεται λόγος για τά όνόματα τών κατοίκων και τήν εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Τά όνόματα βεβαίως, στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι έλληνικά· χαρακτηριστική είναι ή χρήση βυζαντινών ονομάτων ('Αλέξης, 'Ανδρόνικος, 'Αργυροπούλης, Δούκας, Θεοδόσιος, 'Ιωαννίκιος κ.λπ.), ή επικράτηση τών ονομάτων Γιώργης, Δημήτρης, Γιάννης κ.λπ., πού μαζί μέ τά Κωνσταντίνος, Κώστας, Κωστάκης, Νικόλας, Χρήστος, Βασίλης κ.λπ. κάλυπταν τόν μισό χριστιανικό πληθυσμό. Τά ξένα όνόματα (όπως Γιοβάν, Στογιάν, Ρίζο, Τραγιάν), προερχόμενα από

τὴν βαλκανικὴ ἐνδοχώρα, ἦσαν ἐλάχιστα.

Στὸν Ἐπίλογο ὁ συγγρ. σημειώνει ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Θεσσαλονίκη, τὴν ἀναμφισβήτητη χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τὴν συσπείρωση γύρω ἀπὸ μία καὶ μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινοτικὴ ἀρχή, τὴν δημιουργία «παροικιών» ἀπὸ ξενιτεμένους πού ἐγκαθίσταντο στὶς συνοικίες ὅπου ἀπὸ παλαιὰ ζοῦσαν συμπατριῶτες τους, τὴν ἀπουσία βιομηχανίας, τὴν ἀπασχόληση τῶν Ἑλλήνων σὲ βιοτεχνίες, τὴν παρακμὴ τῶν βιοτεχνιῶν παραγωγῆς ὑφασμάτων, τὴν φτώχεια καὶ ἀνέχεια τῶν Ἑλλήνων, πού ὁ ἀριθμὸς τους λόγω τῶν γεγονότων τοῦ 1821 εἶναι ὁ μικρότερος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάληψης τῆς πόλης τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, τὴν μοιραία παρακμὴ, λόγω τῆς φθίνουσας οικονομικῆς ζωῆς, τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ μουσουλμανικοῦ στοιχείου, τὴν μικρὴ παραγωγή προϊόντων, πού προορίζονταν μόνον γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωση, τὸν μαρασμὸ τῆς ὑπαιθροῦ. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1840 ἦταν μία δευτερεύουσα ὀθωμανικὴ πόλη, μὲ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀποδυναμωμένο ἀπὸ τὴν τραγωδία τοῦ 1821-1822, ἀλλὰ πού προσπαθοῦσε νὰ ὀρθοποδήσει, πράγμα πού πέτυχε μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. παραθέτει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν (κατάστιχα Ἱεροδικείου Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 223, κατάστιχο Ἱεροδικείου Κιλκίς ἀριθ. 2, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰβήρων), τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται μὲ τὴν πρωτότυπη τουρκικὴ γραφὴ τους· στὴν συνέχεια ὁ συγγρ. παρέχει μετάφραση στὴν ἑλληνικὴ τῶν ἐγγράφων τῶν διαταγῶν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἱεροδικαστικὸ κατάστιχο τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου δίδονται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν κατοίκων τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν στὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ συγγρ. κλείνει τὸ βιβλίο του μὲ τὴν Βιβλιογραφία, τὸ Εὐρετήριο καὶ Παράρτημα εἰκόνων (τὰ κατάστιχα καὶ ἓνα τοπογραφικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ.).

Συμπερασματικά: ὁ καθηγητὴς Β.Δ., ἐξέχων τουρκολόγος τῆς χώρας μας, συνέγραψε ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἔργο, πού συνιστᾷ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, στηριζόμενος μάλιστα, ὅπως συνηθίζει, στὰ τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖου Μακεδονίας. Ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι χρήσιμη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι γνωρίζαμε λίγα ὡς τώρα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, πού ἦσαν τραγικὰ ἀπὸ κάθε ἄποψη γι' αὐτούς, μετὰ τίς σφαγές, τὴν φυγὴ, τὸν οικονομικὸ μαρασμὸ. Σχεδὸν ὅλος ὁ ἑλληνικὸς κόσμος τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πού συρρέει σ' αὐτὴν, καταγράφεται στὴν μελέτη τοῦ συγγρ. Πλοῦσιαι, λοιπόν, καὶ ἀποκαλυπτικὴ μελέτη γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴ τῆς παρακμῆς. Τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα εἶναι πηγὴ πλούτου γιὰ τὴν γνώση τῆς ἱστορίας μας καὶ σιγά-σιγά οἱ Ἕλληνες τουρκολόγοι τὰ μελετοῦν. Σκέφτεται κανεὶς, πάντως, πόσο θὰ βοηθοῦσαν τὸν συγγρ. τὰ ἀρχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης, τὰ ἀποκεῖμενα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (Quai d'Orsay), στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καὶ γενικότερα στὴν πληρέστερη παρουσίαση τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Τὰ γαλλικὰ αὐτὰ ἀρχεῖα εἶναι τὰ μόνα πλήρη, ἄλλωστε, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ, προκεκλιμένου πάντα γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη.

Πάντως, ὁ συγγρ., ὅταν γράφει περὶ Βλάχων, μοῦ φαίνεται ὅτι δίδει τὴν ἐντύπωση πὼς τοὺς θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐθνότητα: καλύτερα νὰ γράφουμε: βλαχοφώνους Ἕλληνες ἢ Ἀρωμῶνους· τὸ γνωρίζει, ἐξάλλου, ἐφόσον στὴν σ. 140 γράφει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Μοσχόπολη καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανοὺς τὸ 1770. Ἡ ταῦτιση τοῦ χωριοῦ Gavardina μὲ τὸ Λιτόχωρο ἔγινε ἀπὸ τὸν συγγρ. μὲ βάση ἔμμεσες καὶ προφορικὲς μαρτυρίες. Ἴσως ἔχει δίκαιο, ἀλλὰ σὲ χάριτη

του γεωγράφου C. Blaeu, *Atlas major sive Cosmographia Blaviana, 1666 - Macedonia, Epirus et Achaia, 1662* (και ανατυπώσεις στον 18ο αιώ.) ή Gavardina φέρεται στα βόρεια του 'Αλιάκμονα μακριά από τον 'Όλυμπο· με την επιφύλαξη βέβαια ότι οι χαρτογράφοι του 16ου και 17ου αιώ. δέν ήταν σαφείς στην άκριβη τοποθέτηση των γεωγραφικών χώρων που τους απασχολούσαν. Έκει την τοποθετούν και άλλοι χαρτογράφοι του 17ου και 18ου αιώ.: ο ένδιαφερόμενος μπορεί πρόχειρα να αναζητήσει τις πληροφορίες αυτές στην έκδοση: Δήμος Θεσσαλονίκης - Δημοτική Πινακοθήκη, *Χάρτες και γραβιούρες της Μακεδονίας, 15ος-19ος αιώ.*, Θεσσαλονίκη 1992. 'Ο συγγρ. στην σ. 48 συζητεί για τό χωριό *Καρίτσα* και υποθέτει πώς πρέπει να ταυτισθεί με τό *Φερνίτσα*, που άπαντά συχνά στα έγγραφα που έξέδωσε ο 'Ιω. Κ. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά 'Αρχεία Μακεδονίας 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, ως τόπος καταγωγής πολλών άπογραφομένων της περιόδου 1831-1835. Δέν άποκλείεται ή ύπόθεσή του να είναι όρθή, έφόσον είναι εύκολη ή παρανάγνωση *Καρίτσα - Φερνίτσα*. 'Αναζήτησα την *Φερνίτσα* σέ κείμενα και χάρτες της περιοχής, αλλά χωρίς άποτέλεσμα. Μόνον που ή *Καρίτσα* που μνημονεύει ό συγγρ. δέν είναι αυτή που βρισκεται στην 'Όσσα, αλλά στον 'Όλυμπο, μερικά χιλιόμετρα ψηλότερα από τό Διον. 'Υπάρχει και *Καρίτσα* στην 'Όσσα, αλλά δέν έχει σχέση με αυτήν του 'Ολύμπου· στην τελευταία έχουν εγκατασταθεί κάτοικοι του παλαιού χωριού *Φτέρη* (που βρισκόταν γύρω στα 15-20 χλμ. βορειότερα της *Καρίτσας*). Μήπως λοιπόν ή *Φτέρη* πρέπει να ταυτισθεί με την *Φερνίτσα* των τουρκικών εγγράφων; 'Ο 'Αντώνιος Μηλιαράκης, *'Οδοιπορικά Μακεδονίας, 'Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά τον Émile Isambert*, 'Αθήνα 1878, σ. 77, γράφει: «Μετά τους Σφίγγους καταλείπομεν εν δεξιή την Κουντουριώτισσα και τον αϊλωνα δι' ού φθάνει τις εις την Μονή της Πέτρας, και διερχόμενοι την *Φτέρην* ή *Καρίτσαν*, φθάνομε εις (2 ώρ. 30) *Μαλαθριαν*, τό αρχαίον Διον». Περβλ. τον Νικ. Θ. Σχινά, *'Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, 'Ηπείρου...*, 'Αθήνα 1886, σ. 47. Λιγότερο διαφωτιστική είναι ή μελέτη του 'Αθ. Γ. Καραβέρου, *Τούρκικα έγγραφα - από τά ιστορικά αρχεία Μακεδονίας αναφερόμενα στό Νομό Πιερίας*, Θεσσαλονίκη 1984.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

'Αδέλα 'Ισμυρλιάδου, *Κοριτσά, 'Εκπαίδευση - Ενεργέτες - Οικονομία 1850-1908*, έκδ. Institute for Balkan Studies - έκδ. οίκος 'Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 176 + 12 εικόνες.

Τό παρόν έργο είναι ή διδακτορική διατριβή της 'Αδ. 'Ισμυρλιάδου και άναφέρεται στην εποχή της άκμης της πόλεως Κοριτσάς της Β. 'Ηπείρου, δηλ. τή χρονική περίοδο 1850-1908. Στην Εισαγωγή του βιβλίου της ή συγγρ. αναλύει τους λόγους της άκμης: οικονομική άνθηση, πλουτισμός Κοριτσαίων της Διαποράς, άνοδος της αστικής τάξης, δραστηριότητες του 'Ηπειρώτου μητροπολίτου Νεοφύτου, παραχώρηση δικαιωμάτων στους Χριστιανούς από την 'Υψηλή Πύλη με τό Χάττι Χουμαγιούν (1856). 'Η συγγρ. παρουσιάζει, επίσης, τις πηγές της όπως: τά έγγραφα του 'Ιστορικού 'Αρχείου του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών, τό αρχείο του 'Ιδρύματος 'Ηπειρωτικών Μελετών, τό Public Record Office, την έφημερίδα της Κοριτσάς *Πελαγίς*. Στην συνέχεια ή συγγρ. άσχολείται με τά ιστορικά της Κοριτσάς: προέλευση όνόματος, άναφορά της από τις βυζαντινές πηγές, σχέσεις της με τις γειτονικές περιοχές (Μοσχόπολη, Νικολίτσα, Βυθιζούκι, 'Υπισχία), διοικητική ύπαγωγή της κατά την Τουρκοκρατία στό βι-